

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939 РР.)

Укладаючи шлюб на території Другої Речі Посполитої (далі – ДРП), представником родини в суспільстві був чоловік. Йому надавалося більше прав та на нього покладалося більше обов'язків після укладення шлюбу, ніж на жінку, хоча в кінці XIX та на початку XX століття жінки все більше боролися за незалежність від чоловіків та за право на самовираження. У даній статті автор прагне розглянути та проаналізувати особисті немайнові права та обов'язки подружжя, що виникали у шлюбі.

Даній проблематиці присвятили свої праці в основному правознавці зазначеного історичного періоду, що займалися проблемами цивільного та сімейного права, – Ф. Золл, С. Голуб, В. Абрахам, Е. Маргуліс, Х. Конік, які до того ж входили до складу кодифікаційної комісії зі створення єдиного для всіх польських регіонів сімейного законодавства [9, с. 21], а також українські правники тієї епохи: С. Дністрянський, К. Левицький, С. Федак, М. Шухевич. У сучасному правознавстві частково цієї теми в своїх дисертаційних дослідженнях торкалися Б. М. Ринажевський, В. В. Гомонай, Н. В. Липитчук, І. Ю. Настасяк, а також польські історики права З. Зажицкі, К. Суйка-Зелінська, С. Плаза.

На основі наукового аналізу найрізноманітніших нормативно-правових актів, архівних джерел та спеціальної літератури маємо на **мети** поглибити історико-правові знання стосовно змісту та особливостей особистих немайнових прав та обов'язків подружжя на території ДРП у міжвоєнний період.

ДРП являла собою об'єднання окремих територій, що до 1918 р. належали до різних держав: колишнього Конгресового Королівства (утвореного в 1815 р. рішенням Віденського конгресу), Німеччини, Австро-Угорщини, Росії. До утворення єдиної системи шлюбно-сімейного законодавства на території ДРП діяли законодавчі акти відповідно до приєднаних територій: «Положення про шлюб» 1836 р., Польський цивільний кодекс 1825 р. (далі – ПЦК), утворений на основі перекладу кодексу Наполеона, Німецький цивільний кодекс 1896 р. (далі – НЦК) та Австрійський цивільний кодекс 1811 р. (далі – АЦК), Звід законів Російської імперії (далі – Звід законів), який був складений у 1826–1830 рр. як витяг із «Повного зібрання законів». З огляду на виникнення колізій в юридичній практиці, законодавчий орган – Сейм ДРП – приймав потрібні закони для усунення суперечностей між різноманітними чинними законами.

Взаємні обов'язки подружжя на території ДРП були єдиними та загальнообов'язковими для осіб усіх віросповідань [5, с. 633], хоча деякі з них були передбачені не усіма законодавчими актами, що були чинними в міжвоєнній Польщі. Основні обов'язки подружжя були такими: подружня вірність, взаємна підтримка та допомога, спільне проживання, обов'язок дружини носити прізвище чоловіка, супрематія (домінування), авторизація (надання дозволу на вчинення певних дій). Зазначені обов'язки були спільними для чинних законодавчих систем. Разом з тим строкате сімейне законодавство містило ще й інші обов'язки, так би мовити, другорядного плану.

1. *Подружня вірність*. Поняття вірності стосується сумніння, і цивільним законодавством вірність ніколи передбачена не була. Проте, право охороняло такий моральний обов'язок, і якщо його порушення було явно вираженим, то тягнуло за собою відповідальність. Таким чином, порушення обов'язку вірності могло бути приводом для розлучення та сепарації (вид розлучення, в якому припиняються взаємні права та обов'язки подружжя, але шлюбний зв'язок залишається нерозривним), могло також викликати застосування карних санкцій.

Сейм формулює ці норми таким способом: «Malzonkowie winni sobie nawzajem wierność» – «Подружжя зобов'язані зберігати вірність одне одному» [4, с. 844].

3. *Обов'язок взаємної підтримки та допомоги* передбачав допомогу одне одному у випадку хвороби, каліцтва, недоумства. У випадку порушення такого обов'язку винний притягувався до кримінальної відповідальності (арт. 202 Кримінального кодексу 1934 р.) [1, с. 384].

На думку Аристотеля, подружнє життя чоловіка та дружини необхідне не лише для продовження людського роду, а й для полегшення одне одному спільного проживання. Обов'язок взаємної допомоги подружжя брав свій початок, як і більшість цивільних норм, у канонічному праві, а останнє, в свою чергу, від Святого Письма. Таким чином, цей обов'язок відповідно до розвитку суспільства був зафіксований в цивільному, а відтак і в сімейному праві.

АЦК у 44 § чітко визначав «взаємну допомогу», як одне з основних завдань шлюбу. Кодекс Наполеона у арт. 212 також вказував на обов'язок подружжя – взаємну допомогу, те ж саме і в ПЦК. НЦК не мав подібного вираження норми, але обов'язок допомоги випливав з вищевказаного 1353§, в якому мова йшла про спільне проживання, а також 1360§, що зобов'язував чоловіка та дружину надавати взаємне утримання в разі потреби [9, с. 129–138].

Звід законів не містив безпосередніх норм про взаємну допомогу подружжя, але зобов'язував чоловіка до утримання дружини

(106§), і не вказував на обов'язок дружини утримувати чоловіка, якщо він сам себе утримувати не міг [5, с. 29].

4. *Обов'язок спільного проживання* обумовлювався самим поняттям шлюбу. Відповідно до природного права та християнської етики усі моралісти зобов'язували подружжя до спільного проживання. У випадку суперечки у виборі місця проживання дружина повинна підкоритися волі чоловіка. У випадку непокори дружина несла цивільну відповідальність. Відповідно до всіх вищезгаданих кодексів чоловік, як голова родини, обирав помешкання, а дружина повинна була проживати разом із ним, але не всюди такий обов'язок розуміли однаково. Із 1354§ НЦК випливало, що чоловік вирішував питання про місце проживання і саме помешкання, але дружина могла не підкоритись чоловікові, якщо він зловживав своїм правом; АЦК (92§) – дружина повинна проживати у будинку чоловіка; Звід законів (ст. 103) – подружжя повинно проживати разом. Арт. 214 кодексу Наполеона говорить, що дружина не зобов'язана слідувати за чоловіком, якщо він не має постійного місця проживання. «Положення про шлюб» використовувало як зразок кодекс Наполеона, але дану норму змінило не на користь дружини, змушуючи її підкоритися чоловікові в його рішенні щодо місця проживання. Це дало привід Сейму ДРП визнати недійсним даний артикулу і замінити його арт. 32 ПЦК, який передбачав, що дружині належало помешкання чоловіка, але вона могла мати й власне житло, якщо місце проживання чоловіка невідоме, або якщо вона уповноважена проживати окремо (сепарація).

5. *Обов'язок дружини прийняти титул та прізвище чоловіка.* Згідно з 92§ АЦК, 213§ «Положення про шлюб», та 100§ Зводу законів чоловік наділяв дружину усіма привілеями і правами, відповідно до його суспільного становища, рангу чи покликання. НЦК про це не говорить, і такі привілеї відносить до компетенції публічного права, а зі змісту 1359§ це можна легко визначити. Проте, привілеї та права стосувалися лише осіб шляхетського походження, а через те, що Конституція ДРП 1921 р. скасувала шляхетство, така норма стала недійсною [10, с. 25].

Право бути представником родини з початку родо-племінних відносин надавалося чоловікові, з огляду на кращий фізичний, а в деяких випадках і розумовий розвиток. Дружина з давніх-давен вважалася фізично розвинутою слабше та схильною до виконання функцій помічника, а не керівника. Тому право представляти родину і керувати нею природно належало чоловікові. Згідно цієї думки всі кодекси, які були обов'язковими на польських землях, визнавали за чоловіком право щодо надання членам родини ім'я, титулу та суспільного становища. «Дружина носить прізвище чоловіка» – вказував арт. 212 «Положення про шлюб» 101§ Зводу законів Російської імперії; «Дружина отримує прізвище чоловіка» –

наголошував 92§ АЦК та 1355§ НЦК. Батьківським прізвиськом дружина могла користуватися в артистичному світі, в науковому – із додатком «народжена». Те ж саме стосувалося її становища та титулів [11, с. 762-770].

6. *Рівноправ'я чи супрематія чоловіка.* Так як Польща від найдавніших часів аж до Другої світової війни вважалася канонічною державою, де усі дії, правовідносини та покарання за непрапомірні вчинки здійснювалися згідно з церковними канонами та теологічним правом, то родина у подружніх стосунках і вихованні дітей наслідувала принципи законів Божих [13, с. 205]. Історично так склаалося, що спільне проживання подружжя з практичних поглядів потребувало певної супрематії (домінування) одного з них, і кінцевим був певний авторитет, що надавав родині постійного скерування для досягнення певної мети. Відповідно до першопочатків розвитку суспільства та теологічного розвитку така роль належала чоловікові. Як у фізичному розвитку, так і в духовному та моральному вихованні між чоловіком та жінкою існує велика різниця.

За висловом давньогрецького мислителя Арістотеля: «Природа одну статть створила сильнішою, а іншу – слабшою, щоб слабша шукала захисту у сильнішій, і її призначення стерегти й зберігати, а сильніша створена для сміливості до набуття і захисту, щоб чоловік набував, а дружина зберігала набуті речі». Отже, супрематією у родині користувався чоловік, якщо він домінував відповідно до природних законів. «Чоловік не створений для дружини, а лише дружина – для чоловіка» – говорив Св. Павло, «І для цього головою над дружиною є чоловік, як Христос є головою церкви, і як церква у всьому підкоряється Христу, так і дружина підкоряється чоловікові» [8, ст. 22].

Але супрематія не мала абсолютного домінування, як, наприклад батько над дітьми, опікун над підопічними, господарі над прислугою та рабами, як це було у дохристиянський період розвитку суспільства. На це Церква звертала увагу, і зазначала, що дружина не є для чоловіка прислугою, а товаришкою.

Із початком ХХ ст. виникли різноманітні ідеї та течії з емансипації жінок. Жінкам у всій Європі стали надавати більше прав, вони вели боротьбу за свою роль в суспільстві поряд із чоловіками, та прагнули брати участь у політичному, економічному та культурному житті своїх країн. Це стосувалося і ДРП. Таким чином, арт. 193 ПЦК був змінений на користь жінок і стосувався також шлюбів, які були укладені попередньо. Також були видані й інші закони, що розширювали права жінок у тогочасному суспільстві. Напр., закон від 12.03.1914 р. «Про особисті та немайнові права заміжніх жінок» (заміжня жінка могла вільно розпоряджатися тим, що заробила власною працею) та інші. Але радикальній емансипації ще не було місця в європейському суспільстві початку ХХ ст.

Природне призначення жінки підкорялося церковним канонам. Цивільні кодекси, що діяли на польських землях більше чи менше були наближені до приписів церкви, хоча цивільні (сімейні) норми щодо цього формулювались в законодавстві по-різному.

АЦК чітко не визначав підкорення дружини чоловікові, а лише проголошував чоловіка главою родини, надаючи йому право керувати домашнім господарством.

НЦК також не наголошував на цілковитому підпорядкуванні дружини чоловікові, лише надаючи чоловікові право приймати рішення у справах подружнього життя (1354§) та надаючи дружині право і обов'язок керувати домашнім господарством.

Звід законів ПЦК, а за ним і «Положення про шлюб» (209§) зобов'язували дружину повністю підкорятися чоловікові як главі родини. Тут бачимо відголосок духу східних звичаїв, за якими дружина тривалий час розглядалась як рабиня, і в цьому присутній елемент давнього римського права.

Сейм викреслив вищевказану норму, однак це не означало звільнення дружини від покори чоловікові. Та в цьому випадку сімейне право перестало наслідувати природне право, яке формувалося на протязі століть [4, с. 845].

Разом з тим покора чоловікові вже не розглядалася у рабському значенні, бо на початку ХХ століття, а також між двома світовими війнами людство зробило великий крок до рівноправ'я статей та жіночої емансипації. До цього НЦК та АЦК уникали такого визначення. Законодавство підросійських територій хоча і вказувало на беззаперечну покору дружини, але додавало «як голові родини», перекреслюючи тим самим покору рабині.

В умовах тогочасного розвитку суспільства вже не йшлося про дозвіл нормами сімейного права будь-якого регіону тілесних покарань дружини, що практикувалося у поганів, а на початку ХХ ст. ще й у турків. Навпаки, цивільні кодекси всіх християнських народів згідно з канонічним правом захищали дружину і дозволяли їй у випадку наруги покинути чоловіка, наслідком чого були сепарація чи розлучення.

7. Самостійність дружини та авторизація. Авторизація полягала в тому, що дружина потребувала уповноваження її чоловіком для вчинення певних дій. Розрізняли речову та особову авторизацію. Перша стосувалася дозволу, наданого дружині для розпорядження майном, яке знаходилося у користуванні чоловіка (в залежності від майнового стану). Друга – особова, тобто незалежна від майнового стану, полягала в тому, що дружина взагалі не могла здійснювати правочинів, навіть по відношенню до своєї власності не тому, що вона була жінкою, а тому, що була заміжною. Поза сумнівом, підґрунтям особової авторизації були залишки стародавньої поганської культури, яка ставила жінку на щабель

прислуги та рабині. Стародавнє польське право не знало такого інституту – він прийшов із римського права, перекочував до Кодексу Наполеона, а відтак увійшов і до цивільного (сімейного) права Польського Королівства. 215§ надає перелік правочинів, які підпадали під особову авторизацію. 184§ і 186§ ПЦК не дозволяли дружині продавати власну нерухомість, але дозволяли їй самотійно, без уповноваження бути суб'єктом зобов'язального права стосовно її торговельної діяльності чоловіка.

Однак, повноцінне скасування особової авторизації вимагало цілковитої зміни норм майнового права подружжя, яку частково здійснив Сейм ДРП. Таким чином, на основі законодавчих норм, прийнятих у 1922 р., авторизація на польських землях була скасована [5, с. 648–650].

АЦК також уповноважував дружину до залагодження від імені чоловіка тих правових дій, які були необхідними для ведення домашнього господарства, однак дії зі створення домашнього господарства здійснював чоловік особисто [6, с. 65].

ПЦК нічого не згадував про домашнє господарство, а Звід законів лише вказував на дружину, як на господиню дому, що повинна була показувати свою прив'язаність до чоловіка.

Вищезазначені обов'язки одного члена подружжя визначають права іншого, але щоб не ускладнювати правові норми, законодавство ДРП подає імперативне поняття, – що права однієї сторони є одночасно обов'язками іншої. Взаємні права та обов'язки означають, що права однієї сторони в будь-яких правовідносинах, в т. ч. і сімейних, обертаються обов'язком другої сторони. Законодавець, знаючи про ці принципи, спеціально не прописував конкретні права та обов'язки кожної з сторін, зважаючи на цю взаємообумовленість, яка була прописана в загальній теорії не лише цивільного, а й сімейного права.

Отже, основними обов'язками для обох членів подружжя тогочасної ДРП були: подружжя вірність, підтримка, допомога та належні вчинки. Це були єдині обов'язки, на які вказували законодавчі норми не окремих правових актів, що діяли на території ДРП, а норми єдиного законодавства, що були прийняті Сеймом та вступили в законну силу, щодо подружжя, незалежно від віросповідання. Інші подружні обов'язки, такі як: обов'язок дружини носити прізвище чоловіка, спільне проживання подружжя, можливість дружини виступати суб'єктом підприємницької діяльності, заступництво та охорона, рівноправ'я у подружжі були в тій чи іншій мірі передбачені усіма законодавчими актами, що діяли на території ДРП. Деякі правові норми щодо обов'язків подружжя були прогресивними, інші – ні. Наприклад, обов'язок утримання чоловіком дружини після розлучення чи сепарації був передбачений усіма кодексами, а дружиною чоловіка – лише НЦК.

З огляду на те, що жінка, дружина початку ХХ ст., не була ще повністю самостійною у власних вчинках та діяльності – надання дозволу дружині самостійно бути суб'єктом підприємницької діяльності було великим кроком сімейного права ДРП до зменшення особової авторизації і подальшого її скасування та наділення дружин, і жінок в цілому, повноцінними правами та обов'язками нарівні з чоловіками.

Список літератури: Makarewicz Juljusz. Kodeks karny z komentarzem. Czarne wydanie. Lwów, – Wydawnictwo zakładu narodowego imienia Ossolińskich. – 1935 – 670 s. 2. Полный Сводъ Законовъ Россійской Имперіи. Томъ 11. Часть 1. Составлено под редакціей Г. Г. Савича Книгоиздателскою фирмою Д. В. Чичинадзе. – Санктъ Петербургъ: 1903 г. – 347 с. 3. Польша. Законы. Гражданские законы губерний царства Польского. Т. 1 : Гражданское уложение 1825 г. И Положение о союзе брачном 1836 г. – 1875. – 245 + CV с. 4. Dziennik Ustaw 1921 r. 5. Dziennik Ustaw 1925 r. 6. Jaworski Leopold. Kodeks cywilny austriacki. – Kraków. – 1903. 7. Kodeks Niemiecki cywilny wraz z ustawą wprowadzącą. Część I, II. – Bydgoszcz. – 1922. – 405 s. 8. Sopoćko Michael. Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich (Studium etuchno-prawne). – Wilno, – 1926 г. s. 45. 9. Zoll Fryderyk. Prawo cywilne. Tom 1. Część ogólna. Wydanie piąte. Poznań: 1931. – 342 s. 10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Opracował W. Konopczynski, prof. uniw. Jagellońskiego. Wydanie drugie przejrzone i uzupełnione. – Warszawa: Nakładem księgarni i składu nut Pierzynski, Niklewicz, 1926. – 64 s. 11. Encyklopedia prawna prywatnego. Pod. red. Henryka Konika. Zeszyt I-X. Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt I-X. – 1128 s. 12. Kodeks karny i prawo o wykroczeniach z komentarzem i orzecznictwem Sądu Najwyższego do 01.01.1939 r. Wydanie czwarte uzupełnione. – Warszawa: Nakładem gazety administracji i policji państwowej, – 1939. – 332 + LVIII s. 13. Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Ks. Edward Szafrowski. Podręcznik dla duchowieństwa. Tom drugi. – Warszawa: Akademia teologii katolickiej, 1979. – 679 s.

Надійшла до редакції 29.04.08

В. А. Греченко, В. В. Греченко

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ В РОКИ НЕПУ (1921–1928 РР.)

Політика в сфері оподаткування є одним з головних напрямів економічної політики держави. У ХХ ст. було накопичено значний досвід у галузі теорії і практики стягнення податків і особливо цікавим і повчальним для нас у цьому сенсі є період 20-х років, коли в Україні реалізувалася нова економічна політика (неп). Ці роки викликають інтерес перш за все тому, що саме тоді почали розвиватися ринкові відносини, які діяли у специфічних умовах радянської влади, що зосередила в своїх руках «командні висоти» в економіці.

Ця проблема досліджувалася у роботах Я. М. Залеського, Г. Л. Мар'яхіна, В. А. Цибульського, В. П. Данилова, П. М. Денисовця, О. П. Єрмака, М. П. Кучерявенко та ін.

Метою нашої роботи є історико-економічне дослідження основних аспектів теорії та практики оподаткування у вказаний період.

Слід зазначити, що податкова політика у той час базувалася на принципах марксизму, який головним у цій політиці вважав не економічну доцільність, ефективність і т. д., а **політичний фак-**